

ARAP LİTERATÜRÜNDE “LUĞAZ “ KÜLTÜRÜ THE RIDDLE CULTURE IN ARABIC LITERATURE

İBRAHİM USTA¹

ÖZET

Arap dili bünyesinde bulundurduğu cevher sayesinde kendisini her geçen gün yenilemektedir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz ki “*Luğaz*” kültürüdür. Bu çalışmada “*Luğaz*” kültürü derinlemesine incelenmiştir. İki ana bölümden oluşan bu çalışmanın birinci kısım, tanım, türev ve kökeni hakkında bilgilendirmelerden oluşmaktadır. İkinci kısımda “*Luğaz*” ilminin kısımları ile bu kısımlara ait birtakım klasik ve modern kaynakların tanıtımı yapılmış olup, bahsi geçen konularla ilgili yüzeysel örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Luğaz, Elğâz, Bilmecce, Bulmaca

ABSTRACT

The Arabic language renews itself day by day due to the potential it contains. One of these is undoubtedly "Riddle" culture. Riddle culture is examined thoroughly in this study. Consisting of two main parts, the first part of this study is composed of definition, derivative and information about its origin. In the second part, parts of riddle science and a set of classic and modern resources belonging to these parts are advertised and superficial examples are given about the subjects mentioned.

Keywords: Luğaz, Elğâz, Riddle, Puzzle

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerim’in Arapça inmesi ile başlayan Arap dilindeki gelişim, dilbilimcilerin Arapçayı bir takım kurallar çerçevesinde kontrol altına almasıyla, Arap dili, Sami dil ailesinin asırlardır yaşayan ve günümüzde de en yaygın kullanılan kolu olmuştur. Arap dilinin gelişimi her ne kadar farklı safhalara ayrılıp değişik isimlerle anılsa da, şüphesiz Kur’ân-ı Kerim’in bu dille indirilmesi Arapçanın hayatındaki en büyük mihenk taşıdır. Bu sayede Arapça “*Arap*” isimli bir ırkın dili iken Kur’ân-ı Kerim sayesinde din, kültür ve medeniyet dili haline gelmiştir. Aynı zamanda İslâm’ın gelmesi ve bu dine mensup toplumların farklı ırk ve kültürlerden oluşması, aynı şekilde Arapçanın ırk dili statüsünden kurtulup din ve ümmet dili olmasına olanak sağlamış, bu da Arap dilinin farklı toplumlarca kullanılmasına, canlılığını ve varlığını devam ettirmesine, etkileşime ve değişim gösterme zaruretini zorunlu kılmıştır.

Bir dildeki zenginlik aynı zamanda düşünce zenginliğinin de bir göstergesidir. Arap dilinin yapısı ve bünyesindeki kullanım zenginliği ile her duygu ve düşüncüyü anlatmaya gayet elverişli olduğu, gerek doğulu gerekse batılı dilbilimciler için itiraf edilmiş bir gerçektir.

Bu çalışmamızda ise Arap dilinde çokça rastlanan ve “*Luğaz/Elğâz-Uhciye/Ehâcî*” şeklinde isimlendirilen bir konuyu derinlemesine inceleme fırsatı bulacağız.

¹ - Yard. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı.

I. LUĞAZ İLMİNİN TANIM VE TÜREVLERİ

Arapça kökenli bir kelime olan “*Luğaz/Elgâz*” sözlükte, “*bir sözü söylerken muradını gizleme*” manasına gelmektedir. (الغز في كلامه) istek veya arzusunu gizlemek, saklamak anlamına gelmekte olup (أظهر) fiilinin zıt anlamlısıdır. Murtazâ ez-Zebîdî, bu kelimenin aslının dolambaçlı çukurdan geldiğini ifade ederken, İbn-i Manzûr’a göre ise bu kelime; çöl faresi, kertenkele ve köstebek yuvaları için de kullanılmaktadır. Kertenkele, zeki bir hayvan olduğu için yuvasının etrafında delikler açmakta ve kendisini yakalamaya çalışan avcılar da bu delikleri kullanma suretiyle aldatıp kurtulmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kertenkele yuvasına da “*Luğaz*” denilmesinin sebebi bu olabilir.²

Luğaz kelimesi istilah olarak ise “*sözün maksadını gizlemek, şaşırtmalı söz söylemek, bilmece, zekâ oyunu*” gibi anlamlara gelmektedir. Edebiyatta ve özellikle şiirde “*bir sözü ya da bir kavramı doğrudan ifade etme veya bir nesneyi açık bir dille tasvir etme yerine onu ima eden ifadeler kullanılıp şiiri bir bilmece hatta bazen bir muamma şekline sokma*” akla gelmektedir.³

Luğaz kelimesi Arap dilinde “*luğz, luğuz, luğaz, lağz, lağaz, ulğûze, luğğayza, luğğayzâ*” şeklinde farklı kullanımları mevcut olmakla birlikte, “*Mu’ammâ, Mermûs, Te’vil, ‘Avîs, Muhâcât/Uhciye/Ehâcî, Luğaz/Elğâz, Mu’âyât, Remz, el-Muveccih, Lahn/Melâhin ve Hazûra*” gibi⁴ farklı kullanımları da bulunmaktadır. Bunları kısaca tanımlamak gerekirse:

Mu’ammâ (مُعَمَّى): Kelime olarak “*gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz*” anlamına gelmektedir. İstilahta ise göz veya basiretin somut veya soyut bir şeyle kapanması sonucunda görememe hal veya durumuna “*mu’ammâ*” denmektedir. Başka bir ifade ile bir ismin gizlendiği manzum veya mensur kaleme alınmış bilmecelelere bu isim verilmektedir.⁵ Mirasla ilgili alıştırılarda “*Luğaz*” yerine bu kelime kullanılmaktadır.

Mermûs (مَرْمُوسٌ): “*Rams (رَمْسٌ)*” kelimesinden hareketle, örtülmüş ve örtülü olan şeylere “*Mermûs*” denilmektedir. Arapçada “*Rams*” kabir demektir. “*Luğaz*” kelimesine “*Rams*” denilmesi, cesedi gizlemek veya saklamak amacıyla çukur açılıp oraya gömülmesi sebebiyledir.

Te’vil (تَأْوِيلٌ): Görünen veya görünmeyen bir şeyi olduğundan farklı yorumlamaya “*te’vil*” denilmekte olup, “*Luğaz*” kelimesi yerine bazen bu kelime kullanılmıştır.

² - ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Manzûr, Ebu’l- Fadl, Muhammed İbn Mukrim, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâr-u İhyai’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut 1999, c.12 s.296; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu’l-‘Arûs Şerhu’l-Kâmûs*, Matbaatu Hükümeti Kuveyt, Beyrut 1975, c.17 s. 317.

³ - Toprak, M. Faruk, *Klâsik Arap şiirinde Luğaz*, Nûsha dergisi, Yıl: I, Sayı: 3, Güz 2001, s.97.

⁴ - el-Harîrî, *Elğâzû’l-Harîrî ve Ehâcîhî fî Mâkâmâtihî*, Mektebetu İbni Sîna, Kahire 1988, s.6-9.

⁵ - es-Suyuti, Celaleddin, *et-Tirâz fî’l-Elğâz*, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Tûras, Kahire 2003, s.5.

‘**Avîs** (عَوِيصٌ): Anlaması güç olan muğlâk ve kapalı ifadelere veya sorulara verilen isimdir.

Ehâcî/Muhâcât (الْأَحَاجِي): Aklın idrak edemediği, kavrama hususunda durduğu, şek ve şüphe sebebiyle anlamak için aklın dışına çıkıldığı durumlara (حَاجٍ/ hacvun) denilmektedir. Bu kelime Arapçada akıl demektir. Alıştırma esnasında sorulan sorulardaki temel hedef, akli kuvvetlendirmek ve birtakım akıl oyunlarını öğrenmek olduğu için bu kelime kullanılmıştır. Uhciye/Ehâcî kelimeleri genelde nahivle alakalı konularda kullanılmaktadır.

Luğaz/Elğâz (اللُّغَزُ - الْأَلْغَازُ): Bir konu veya sorunun birden fazla cevabı olan veya farklı manalara gelen ifadeler için (الغاز/ ilğâz) ifadesi kullanılmakta olup, kertenkele yuvası/deliği anlamı buradan çıkmaktadır.

Mu‘âyâh (مُعَايَاة): Sorulacak olan soruyu bilememe neticesinde, alay etmek, dalga geçmek veya bilgisizliğini ortaya dökmek “*mu‘âyâh*” şeklinde isimlendirilmektedir.

Remz (الرَّمْزُ): Fasih ve açık bir şekilde konuşmak yerine, kapalı ve muğlâk ifade kullanmaya “*remz*” denilmekte olup, zaman zaman “*Luğaz*” kelimesi yerine kullanılmaktadır.

el-Muveceh (المُوجِّه): sorulan sorularda istenen cevabın çeşitli kısımları olduğu için bazen bu şekilde isimlendirilmiştir.

Lahn/Melâhin (لَحْنٌ / مَلَا حِينٌ): Sorulan soruda, istenilen cevap yakın mana değil bilakis uzak manadır. Bu tür durumlar “Melâhin” olarak isimlendirilmektedir.⁶

Hazûra (الحزورات / الحزورة): Günümüz modern Arapçasında bu kelime “*Luğaz*” yerine kullanılmaya başlamıştır. “*Hazûra*” “*bir konu hakkında tahminde bulunmak, onu çözmeye çalışmak*” veya “*bir nesnenin özellikleri anlatılarak, adının bulunması istenen bulmaca veya bilmece*” demektir.⁷

Luğaz kelimesinin gerek sözlük ve ıstılah anlamı, gerekse aynı manayı veren diğer kelimelere bakıldığında ortaya çıkan, Arap dilinin inceliklerine ait birtakım sorular görülmektedir. Soruyu soran kişi öğrenciyi imtihan etmekte, bu şekilde onun bilgi ve zekâ seviyesi ile soruları çözme kapasitesini ölçmektedir. Başka bir tabirle hoca ile öğrenci arasında olan bir çeşit beyin fırtınasıdır.

II. LUĞAZ İLMİNİN MENŞEİ

Luğaz, yani bilmece kültürünün Araplarda ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Peygamber döneminde dahi bu tür bilmecelelere rastlanmaktadır. Abdullah bin Ömer’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün Sahabelere şöyle bir soru yöneltmiştir.

“Ağaçlardan bir ağaç vardır ki yaprağa dökülmez ve Müslüman’a benzer⁸. Bana bunun hangi ağaç olduğunu söyleyin?”

Sahabe: “ O nedir?” diye sordu.

⁶ - Humeys, Abdülhak, *Menhecü'l-Elğâz ve Eseruhu 'ala'l-Fıkhi'l İslâmî*, Mecelltu's-Şer'iyye ve'd-Dirasatü'l-İslamiyye, 45. Sayı, Kuveyt 2003, s. 5-7 v.d.

⁷ - Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s.165.

⁸ - Hadisçiler bu ifadeyi (insan gibi), fayda ve katkı bakımından olarak şerh etmişlerdir.

Hiz. Peygamber de: “ O hurma ağacıdır.” dedi.

Hadisin râvisi İbn-i Ömer: “ Onun hurma ağacı olduğu aklıma geldi fakat söylemeye utandım.” dedi. Başka bir rivayette ise yanımızda Ebu Bekir ve Ömer olduğu için utandım ve söyleyemedim ifadesi geçmektedir⁹.

Konuyla ilgili olarak bir diğer delil ise, İbn Manzûr’un “*Muhtasar Târîhi İbn Asâkir*” isimli eserinde bulunan ve İbni Abbas’a nispet edilen şu rivayettir¹⁰: “Bir kimse İbni Abbas’a gönderdiği mektuptaki soruların cevaplamasını istemektedir.

- 1- Cennete girdiği halde, Hiz. Muhammed’in onun ameliyle amel etmesi yasaklanmış olan kişi kimdir?
- 2- Canlı olmadığı halde konuşan şey nedir?
- 3- Ne cinlerden, ne meleklerden ve ne de insanlardan olup Allah’ın gönderdiği resul kimdir?
- 4- Canlı olduğu halde bir dişinin doğurmadığı şey nedir?
- 5- Nefes almasına rağmen canlı olmayan şey nedir?
- 6- Azı helal çoğu haram olan şey nedir?
- 7- Peygamber olmadığı halde Allah’ın kendisine vahyettiği canlı hangisidir?
- 8- Yürüyebildiği halde canlı olmayan şey nedir?
- 9- Aralarında herhangi bir akrabalık bağı olmadığı halde, bir canlıdan mütevellit canlı kimdir/nedir?
- 10- Canlı olmadığı halde konuşan iki şey nedir?
- 11- İnsan veya Cinlerden olmadığı halde münzir (uyarıcı olan) kimdir/nedir?
- 12- Güneşin (ışınlarının) sadece tek bir gün değdiği yer neresidir?
- 13- Hem yapıldığında, hem de yapılmadığında da haram olan şey nedir?
- 14- Hiz. Musa’nın annesi oğlunu nehre bırakmadan önce ne kadar emzirmiştir?

İbn Abbas bu sorular karşısında çok şaşırıldı ve o şahsa şu şekilde cevaplar gönderdi:

- 1- Cennette olmasına rağmen Hiz. Muhammed’in onun ameliyle amel edilmesini yasakladığı kimse Yunus peygamberdir. Çünkü Allah o kimse hakkında “*Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle ve balığın yoldaşı olan zat gibi olma! Hani o dertli dertli Rabbine yalvarmıştı.*”¹¹ buyurmuştur.
- 2- Canlı olmadığı halde konuşan şey ise ateştir ki şöyle demiştir: “*Daha yok mu?*”¹².
- 3- Bu sorunun cevabı kargadır. Ayette şöyle geçmektedir. “*Derken, Allah ona yeri eşeleyerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösteren bir karga gönderdi.*”¹³

⁹ - Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1982, *Kitabu'l-ilm*,22; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk., M.F.Abdülbaki, Dâr İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1956, *Kitabu sıfati'l-Müminîn*, 2811.

¹⁰ - İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl, Muhammed İbn Mukrim, *Muhtasar Târîhi İbn Asâkir*, *Daru'l-Fikr*, Şam 1988, C.2 s.311.

¹¹ - Kalem, 68/48.

¹² - Kaf, 50/30.

- 4- Canlı olmasına rağmen bir dışının doğurmadığı varlık ise, İbrahim peygamberin oğlu İsmail yerine kestiği koçtur.
- 5- Nefes aldığı halde canlı olmayan şey ise “sabah”tır ki Allah şöyle buyuruyor: *“Nefes almaya başladığında ki sabaha yemin ederim ki.”*¹⁴
- 6- Azı helal çoğu haram olan şey ise Talût ve ordusunun yakınından geçtiği nehirdir. Allah onlara hitaben şöyle buyurmuştu: *“Tâlût, ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi.”*¹⁵
- 7- Allah’ın Kendisine peygamber olmadığı halde vahyettiği kimse Musa peygamberin annesidir. Allah şöyle buyurmuştur: *“Biz Musa’nın annesine vahyettik ki..”*¹⁶
- 8- Yürüyebildiği halde canlı olmayan şey ise Musa peygamberin asasıdır ki; Kur’an’da şöyle geçer: *“Biz de Mûsâ’ya “Asanı yere bırak!” diye vahyettik. Bir de ne görsünler: Âsâ onların yaptıkları sihir, göz boyacılık kabilinden her şeyi yutuyor!”*¹⁷
- 9- Aralarında herhangi bir akrabalık bağı olmadığı halde başka bir canlının içinden çıkan kimse ise, balığın karnından çıkan Yunus peygamberdir.
- 10- Canlı olmadıkları halde konuşan iki şey ise yeryüzü ve gökyüzüdür ki; Kur’an’da şöyle geçer: *“İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin dedik. Onlar da: “Gönüllü olarak geldik dediler.”*¹⁸
- 11- Ne insan, ne de cin olan ve münzir/uyarıcı ise karıncadır ki: Kur’an’da şöyle geçmektedir: *“Derken Karınca vadisine geldiklerinde, onları gören bir karınca: “Ey karıncalar, haydi yuvalarınıza girin. Süleyman ve orduları, sizi fark etmeyerek ezip çiğnemesinler diye seslendi.”*¹⁹
- 12- Güneşin (ışınlarının) tek bir gün değdiği yer, Allah’ın Musa peygamber için yardığı denizin dibidir.
- 13- Yaptığında da haram yapmadığında da haram olan şey ise namazdır ki; sarhoşken kıldığın zaman sana helal olmaz. Aynı şekilde namazı terk etmen de sana helal değildir.
- 14- Hz. Musa’nın annesi oğlunu nehre bırakmadan önce üç ay emzirmiştir.

Buna benzer son bir rivayeti ise, ikinci Halife Hz. Ömer’in dönemine denk gelen şu olayda görmekteyiz. Rivayete göre Hz. Ömer bir bedevi ile alışveriş yapan Alkame b. Fağva’ya uğramıştı. Bu alışveriş esnasında bedevi yemin ettiğini, Alkame ise onun yemin etmediğini iddia eder. Bunun üzerine

13 - Maide 5/31.

14 - Tekvîr, 81/18.

15 - Bakara, 2/249.

16 - Taha, 20/38; Kasas, 28/7.

17 - Araf, 7/117.

18 - Fussilet, 41/11.

19 - Neml, 27/18.

Hız. Ömer bu ne biçim bir gizlemedir! (مَا هَذِهِ الْغَيْرَاءُ) şeklinde hayretini ifade etmektedir. Bu rivayetten anlaşılan “Luğaz” kültürünün Asr-ı Saadet döneminde de varlığının bulunduğu²⁰

Arap dilbilimcileri yukarıdaki Hadis-i Şerifi delil göstererek Luğaz kültürünün gerek Hz. Peygamber devrinde, gerekse daha önce ve sonrasında kullanımda olduğunu ifade ederlerken²¹, modern Arap dil tarihçileri ise Cahiliye ve Emevîler dönemi şiirlerinde Luğaz’a ait örneklerin görülmediğini iddia etmişlerdir. Bununla Luğaz ilminin Abbâsî döneminde yaşayan Hammâd er-Râviye ile başlayıp, Abbâsî Devrinden itibaren klâsik Arap edebiyatında müstakil bir şiir konusu olarak ortaya çıkması kastedilmiştir. Buna göre adaşları Hammâd ‘Acred, Hammâd ez-Zibirkân ve Bekr b. Mus‘ab el-Muzenî ile bir dost meclisinde bir araya gelen Hammâd er-Râviye, şair Ebu ‘Atâ es-Sindî’yi de meclise çağırır. Ebu ‘Atâ’, bazı harfleri telaffuz edemeyen ve “*cim*” harfinin yerine “*zâ*”, “*şin*” harfinin yerine “*sin*” harfini söyleyen birisidir. Meclistekiler, içinde bu harflerin bulunduğu “*cerâde*” (çekirge) ve “*zucc*” (mızrağın sivri ucunun oturtulduğu yuvarlak demir) kelimelerini ona söyleyip eğlenmek isterler. Hammâd kendisine, Luğaz’la aran nasıl? diye sorar. O da, iyidir diye cevap verince Hammâd şöyle sorar:

فَمَا صَفْرَاءُ تَكْنَىٰ أَمِ عَوْفٍ كَأَنَّ رَجِيلَتَيْهَا مِنْجَلَانِ

Künyesi Ummu Avf olan ve ayakları adeta birer orak olan sarı renklinin adı nedir?

Ebu ‘Atâ’ hemen “*zerâde*” cevabını verir. Hammâd, *bildin* diyerek bir başka soruya geçer:

فَمَا اسْمُ حَدِيدَةٍ فِي الرَّمْحِ تَرَسِي دُوَيْنَ الصَّدْرِ لَيْسَتْ بِالسَّنَانِ

Mızrağın baş kısmının biraz altına yerleştirilen ve sivri ucu olmayan demirin adı nedir?

Ebu ‘Atâ’ “*zuzz*” diye cevap verir.²²

III. LUĞAZ İLMİNİN FAYDALARI

Luğaz ilminin faydalarına bakmak gerekirse, bu konuda şunları söylemek mümkündür²³:

Luğaz ilmi eşyanın hakikatinin dayandığı incelikleri kavramak için gerekli olan tecrübelerle ulaştırma özelliğine sahip bir ilim dalı olup, etrafımızda olup biteni daha iyi kavrama, enfüsi ve afakî elemde varlığın tilsimini, hayatın karmaşık sorularını ve mevcudatın dağınık vaziyetini anlamayı gerektiren orijinal bir ameliyedir. Yine Luğaz ilmi, zihinlerin berraklaşması için bir vesile olup tembel veya ilgisiz öğrencilerin derslerden

²⁰ - ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fî Ğarîbi'l- Hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut1993, c.3 s.321.

²¹ Bkz: el-Cerrâ‘î, Ebu Bekr b. Zeyd, *Hilyetu't-Tirâz fî Halli Mesâili'l-Elğâz*, (Thk: Musaid b. Kasım el-Falih), Daru'l-‘Asime, Riyad, 1993.

²² - Toprak, M. Faruk, *Klâsik Arap şiirinde Luğaz*, s.97.

²³ - konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Humeys, *Menhecü'l-Elğâz*, s.20.

bıkmasını önlemek için çeşitlilik sağlar. Pedagoglar için Luğaz ilmi, eğlenerek öğretimin kısımlarından olup, bu sistem modern eğitim sisteminin aradığı ve hatta meylettiği bir yoldur. Gerek fakihler ve edipler gerekse şairler ve bunların dışındaki ilim erbabı Luğaz ilmi yoluyla ilmi hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Şöyle ki, kişiyi usandırmamaya dikkat ederek, aklın konuları daha iyi anlaması için meseleleri anlatma yolunu Luğaz vesilesiyle çeşitlendirirler. Bunun yanında aklı güçlendiren ve kişiye deneyim kazandıran özel sanatlardandır. Kendisiyle meşgul olana çok alıştırma sonucunda tecrübe ve problemleri çözme konusunda hızlı algılama yeteneği kazandırır. Ayrıca Luğaz meselelerinin, soru soranın rumuzlu/gizli hedefleriyle nefsi hareketlendirip, duyguları canlandırdığı ve meselelerin cevaplarını bulmak için motivasyonu güçlendirdiği de söylenenler arasındadır.

Son olarak bu ilim dalı ile uğraşan kişide bulunması gereken en önemli şey keskin bir zekâ, saf bir sezgi, fasih bir kalem, ince bir kavrayış, özellikle Sarf/Nahiv ve Fıkıh alanlarında yüksek ilmi kapasite gerekmektedir olup, herkesin başarabileceği bir alan değildir.

IV. LUĞAZ İLMİNİN KISIMLARI

Luğazın kısımları: Birçok kısımlandırma olmasına rağmen, Luğaz ilmini temelde üç ana başlık halinde değerlendirmek mümkündür.²⁴

a- ELGÂZ-I LÜĞAVİYYE: Gramer şeklinde isimlendirilen ve muhatabın dilbilgisi seviyesiyle birlikte, dikkat ve becerisini ölçen bu tür bilmecelerde iki tür cevap istenmektedir.

Birinci kısımda sorulan ifadenin anlam ve yorumunu isteme şeklinde olan bilmecelerdir. Bunlara örnek vermek gerekirse; Mansub bir zarf olan ve sadece bir harf ile cezm edilen edat nedir? Cevap: (عند) Bu edat sadece (من) ile cer edilmektedir.²⁵

İkinci kısımda ise sorulan ifadenin irâb tefsirini istemekle ilgilidir. Başka bir ifade ile kelimelerin cümledeki yerlerine göre uğradıkları değişikliklerin bulunmasıdır.²⁶ Bunun örneğini şu ibarede bulmak mümkündür: “أَنَّ عَلِيًّا كَرِيمٌ” Bu cümle ilk bakışta içerisinde birtakım hataları barındırmaktadır. Çünkü (أَنَّ) edatı isimli cümlesinin başına gelmekte olan bir edat olup, mübtedayı kendisine isim olarak almakta ve onu nasb etmektedir. Ayrıca ikinci isim olan (كَرِيمٌ) kelimesi ise, ilk bakışta harekesi yanlış yazılmıştır. Çünkü (أَنَّ) nin haberi olan bir kelime merfu olmak zorundadır. O halde bu cümle “أَنَّ عَلِيًّا كَرِيمٌ” olmak durumundadır. Bu sorunun cevabına gelince: Buradaki (أَنَّ) kelimesi “harf müşebbehe bil fiil” değil bilakis “inledi” manasına gelen bir fiildir. Dolayısıyla kendisine isim veya haber değil, fail ve

24 - daha geniş ve ayrıntı için bkz: Halil Nassar, İhab, Eserü İstihdamı'l- Elğâz fî Tenmiyeti'l-Fıkr, Gazze Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze 2009, s.14-15.

25 - es-Suyuti, *et-Tırâz fi'l-Elğâz*, s.10.

26 - es-Suyuti, *et-Tırâz fi'l-Elğâz*, s.9.

meʿul almak durumundadır. O halde “عليّ” kelime ref halinde fail, (كريم) kelimesi ise cer ve mecrurdur. Bu durumda cümlelerin manası “Muhakkak ki Ali cömerttir” olmayıp “Ali Ceylan gibi inledi” olmaktadır.

b- ELĠĠZ-I FIKHİYYE: ElĠĠz-ı fikhîyye İmtihan amacıyla içinde hükmün gizlendiği fikhî meselelerdir.²⁷ Bunun sebebi ise muhatabın/öğrencinin keskin bir zekâ, ince bir kavrayış ve fikhî konulara hâkim olma gibi yeteneklere sahip olmasının sağlanmasıdır. Bununla ilgili örnekler vermek gerekirse:

Üzerinde (savm) varken namazı sahih olmayan kişi kimdir? Bu soru ilk bakışta kişiye tuhaf gibi gelmektedir. Çünkü herkese bilmektedir ki oruç(savm) ile namaz ibadetinin birbiri ile hiçbir surette bağlantısı bulunmamaktadır. Bu yüzden dolayı cevap vermek nerdeyse imkânsız gibidir. Fakat bu sorunun cevabı oldukça ilginçtir. Çünkü ilk bakışta oruç zannedilen(savm) kelimesi, deve kuşu pisliği demek olup necaset hükmünde olduğu için namaza engeldir.²⁸

Bir kimse namazda olduğu halde abdesti de teyemmümü de yoktur ve namazı da fâsîd olmuyor. Bu nasıl mümkün olur? Cevap: Bu şahıs namaz kılmaktayken abdesti bozuluyor. Abdest almak için ayrılıyor, abdestsiz ve teyemmümsüz olduğu halde namazdadır.²⁹

İki necis şey arasından çıkan temiz şey nedir? Cevap: Süttür. Çünkü kan ile dışkı arasından çıkmaktadır.³⁰

Son olarak miras ilmi ile alakalı bir bilmece örneği ile konumuzu bitirelim.

وفتني في الصحيح واسمع مقالتي
فكيف حال النساء بعد الرجالي
لابوطء حرام بل حلالي
ولي الثمن إن كان من رجالي
هذه قصتي

ياقاضي المسلمين أنضر لحالي
مات زوجي وهمني موت بعلي
فصير الله في حشاي جنينا
لي النصف إن أتيت به أنثى
ولي الكل إن أتيت به ميتا
فسر مقالتي

Ey Kadı! Halime bak, dediklerimi duy ve doğrusuyla fetva ver
Zevcem öldü ve bu beni üzdü, erkeklerin ölümünden sonra kadınları durumu nasıldır?

Allah içimde bir cenin yarattı, haram değil helal olan bir birliktelikle
Eğer kızım olursa bana yarım düşer, erkek olursa sekizde bir
Eğer ölü doğarsa hepsi benimdir, bu benim hikâyem sözlerimi tefsir et.

c- ELĠĠZ-I FİKRİYYE/MANTİKİYYE: Günümüzde “Hazûra” şeklinde isimlendirilen bu tür, basit olan cevabı bulmak için özel bir bilgi

²⁷ - Humeş, *Menhecü'l-ElĠĠz*, s.5.

²⁸ - Mehmed Zihni, *ElĠĠz-ı Fikhîyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1309, s. 22.

²⁹ - Alataş, Çetin, *AbdülĠĠfûr b. Lokman el-Kerderî'nin "Hayretü'l-Fukâha" adlı eserinin tahkik, tercüme ve değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi S.B.E., Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Kayseri 2012, s.59.

³⁰ - Alataş, Çetin, a.g.e. s.59.

gerektirmeyip, sadece dikkatli düşünme gerektiren bulmacalardır. Buna birkaç örnek vermek gerekirse:

“*ما هو الشيء الذي له أجنحة ولا يطير؟*” Kanatları olduğu halde uçamayan şey nedir?

Bu soru sorulduğunda muhatabın aklına uçamayan kuş çeşitleri olan Devekuşu, Kivikuşu, Emu³¹ ve Tavuk gibi hayvanlar akla gelecektir. Fakat istenen cevap bilimsel olmayıp biraz da muziptir. (Vantilatör)

“*ما هو الشيء الذي يكون اخضر في الارض واسود في السوق واحمر في البيت ؟*”

Toprakta yeşil, çarşıda siyah, evde kırmızı olan şey nedir? (çay)

“*ما هو الشيء الذي كلما زاد نقص ؟*” Her arttığında azalan şey nedir (ömür)

“*ما هو الشيء الذي يوجد في القرن مرة و في الدقيقة مرتين ولا يوجد في الساعة ؟*”

Karn(asır) kelimesinde bir tane, dakika kelimesinde iki tane ama saatte olmayan şey nedir? (kaf- harfi)

V. LUĞAZ İLMİ İLE İLGİLİ NEŞREDİLMİŞ ESERLER

Luğaz ilmi kendisini sadece gramerle alakalı konularda değil, aynı zamanda Fıkıh, Kıraat, Matematik, Miras ve Hadis Usulü gibi farklı sahalarda da göstermiştir. Kısaca bunlara değinmek gerekirse³²;

Nahiv: Arap dilindeki incelikleri inceleyen bu branşa ait sayısız eserler mevcuttur. Bunların en önemlilerini el-Ezherî'nin “*el-Elğazu'n- Nahviyye fi 'İlmi'l- 'Arabiyye*”³³, Suyutî'nin, “*et-Tirâz fi'l-Elğâz*”³⁴, Zemahşerî'nin “*el-Muhâcât bil mesâilin-nahviyye*”³⁵, Ebu'l-Me'âlî el-Varrâk'ın “*el-İ'câz fil Ehâcî vel Elğaz*”, Ebu'l-Kâsım el-Harîrî'nin “*Elğâzü'l-Harîrî ve Ehâcîhi fi Mâkâmâtihi*”³⁶, İbni Hişâm'ın “*el-Elğâzu'n-Nahviyye*”³⁷ şeklinde zikretmek mümkündür.

Elğâz-ı Fıkhiyye: Bu kısım genellikle fıkıh konularını kapsayan ve soru-cevap şeklinde bilmece sormak suretiyle çeşitli konulardaki fikhî meseleleri muhatabına öğretip bunları zihinlerde kalıcı kılmayı amaçlayan bir ilim dalıdır. İslam fikhinin özel meziyet ve sanat gerektiren yedi dalından birisi sayılan bu kısımda onlarca telif eser bulmak mümkündür. Bu eserleri müstakil ve fıkıh kitapları içerisinde ayrı bir kısım olarak yazılmış bölümler olmak üzere iki ana kısma ayırmak mümkündür.

31 - Avustralya kıtasında yaşayan, deve kuşu görünümüne sahip bir hayvan olup, boyu 2 metreyi bulabilir. Uçamayan bu kuş türü iyi bir yüzücü ve saatte 65 km. sürat yapabilen hızlı bir koşucudur.

32 - Abdul Hayy, Kemâl, *el-Ehâcî ve'l- Elğâzu'l- Edebiyye*, Matbûât Nâdi'l-Edebî, Tâif 1981, s.5-9.

33 - Bu eser normalde Elyazması halinde bulunmasına rağmen, Dr. Cemil Abdullah Uveyda tarafından 2009 yılında Ürdün'de tahkik yapılmış fakat hala basılmamıştır.

34 - es-Suyutî, *et-Tirâz fi'l-Elğâz*, el-Mektebetu'l Ezheriyye li't-Türas, Kahire 2003.

35 - ez-Zemahşerî, *el-Muhâcât bi'l-Mesâili'n-Nahviyye*, Dâru'l- Es'ad, Bağdat 1973.

36 - el-Harîrî, *Elğâzü'l-Harîrî ve Ehâcîhi fi Mâkâmâtihi*, Mektebetu İbni Sîna, Kahire 1988.

37 - İbn Hişâm, *el-Elğazu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l- Arabî, Şam 1997.

Müstakil eserlere örnek vermek gerekirse: Abdülaziz el- Cîlî'nin "*el-Î'câz fi'l-Elğâz*", İbn Fârid el-Hamevî'nin "*el-Elğâz*³⁸", İbn Ferhûn'un "*Durretü'l-Gavâs fi Muhadarati'l-Havâs*³⁹", el-Cerrâ'î'nin "*Hilyetu't-Tirâz fi Halli Mesâili'l-Elğâz*"⁴⁰, İbnü'l-Îz el-Hanefî'nin "*et-Tezhîb li Zihni'l-Lebîb*" ve Mehmed Zihni Efendi'nin "*el-Elğâzü'l-Fıkhîyye*⁴¹" gibi eserleri bulunmaktadır.

Fıkıh kitapları içerisinde ayrı bir kısım halinde yazılmış eserlere örnek olarak Tâcüddîn es-Sübkî ve İbn Nüceym'in "*el-Eşbâh ve'n-Nazâir*⁴²", el-Harîrî'nin "*Elğâzü'l-Harîrî ve Ehâcîhî fi Mâkâmâtihî*", Suyutî'nin "*el-Ecvibetü'z-Zekiyye fi'l-Elğâzi'l-Bekkiyye*" gibi telifleri zikretmek mümkündür.⁴³

Kıraat: Kur'an-ı Kerîm'in kıraatları üzerine çıkmış olan bu ilim dalında iki farklı eser göze çarpmaktadır. Meşhur kıraat âlimi Şemseddin b. Muhammed el-Cezerî'nin "*Elğâzü'l-Cezerî*" veya "*el-'Akdü's-Semîn fi Elğâzi'l-Kur'âni'l-Mübîn*⁴⁴" isimli eseri ve bu eserin şerhi olan El-Bukâ'î'nin "*el-Ecvibetü's-Sırrîyye 'ani'l-Elğâzi'l-Cezerîyye*⁴⁵" Alaaddin b. Nasır et-Trablûsî'nin "*Elğâzü'l-'Alâiyye*⁴⁶" isimli eseridir. Her iki eserde sahih olan 10 kıraat ve bunlara ait problemler ve çözüm yolları bazen sadece soru şeklinde bazen ise Elğâz şeklinde incelenmiştir. Ayrıca Ömer el-Eskâtî'nin "*Kitabu Ecvibetü'l-Mesâil fi ilmi'l-Kıraat*" ve Şeyh Zeynüddin et-Tîbî'nin şerh etmiş olduğu el-Cezerî'nin "*Kitabu Erba'ine Mes'ele ve'l-Ecvibe*⁴⁷" isimli eserlerde bu meyanda zikredilenler arasındadır.

Hesap/Metematik: Bu Luğaz türü matematikteki birtakım formüllerle birlikte, soru ve problemleri çözme teknikleri üzerine yapılan birtakım uygulamalı alıştırmalardan müteşekkil bahislerdir. Bununla öğrencilerin zekâ seviyeleri ve hesap yapma kabiliyetlerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Musa el-Harizmî'nin "*Kitâbü'l-Muhtasar fi Hisabi'l-*

38 - el-Hamevî, İbn Fârid, Ahmed b. Muhammed, '*Uyûnu'l-Besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir* (İbn Nüceym, el- *Eşbâh ve'n-Nezâir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trs.)

39 - İbn Ferhûn, Burhanedin, *Durretü'l-Ğavâs fi Muhadarati'l-Havâs*, Müessetü'r-Risale, Beyrut 1985.

40 - el-Cerrâ'î, Ebu Bekr b. Zeyd, *Hilyetu't-Tirâz fi Halli Mesâili'l-Elğâz*, (Thk: Musaid b. Kasım el-Falih), Daru'l-'Asıme, Riyad, 1993.

41 - Mehmed Zihni, *Elğâz-ı Fıkhîyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1309.

42 - İbn Nüceym, Zeynelabidin, el- *Eşbâh ve'n-Nazâir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trs.; es-Sübkî, Taceddin, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

43 -Konuyla ilgili geniş liste için bkz: Humeys, *Menhecü'l-Elğâz*, s.28-30.

44 - her iki eserde elyazması halinde bulunmaktadır.

45 - mektebetü evladîş şeyh littüraas, kahire 2005.

46 - Ziriklî, Hayreddin, A'lâm, *Daru'l-İlm lil Melayin*, Beyrut 1997, c.5 s.13.

47 - Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Şam 1957-1961, c.12 s.116.

*Cebr ve'l-Mukâbele*⁴⁸ ve Ebû Abdillâh b. Gâzî el-Miknâsî'nin “*Buğyetu't-Tullâb fi şerhi Münyeti'l Hisâb*” isimli eserlerini zikretmek mümkündür.⁴⁹

Miras: Luğaz bahislerinin en önemlisi sayılan ve farazi meseleler adı altında isimlendirilen bu dalda soruları anlamak veya problemleri çözmek için keskin zekâ ve büyük gayret gerektirmektedir. Ekderiyye ve Ğarrâ meseleleri gibi. Konu ile ilgili olarak İbn Ğalbûn'un “*et-Tuhfe fi 'İlmi'l Mevâris*”⁵⁰ isimli eseri zikredilebilir.

Hadis Usûlu: Bu ilim dalında da Luğaz ilmi kendisini göstermekle birlikte, müstakil eserler telif edilmemiş ama bazı usul kitaplarında konuyla alakalı öğretici ve eğlendirici bilgiler verilmiştir. Örnek vermek gerekirse; Sahabi olduğu halde rivayetleri mürsel hükmüne giren kişi kimdir? Cevab: Necaşi. Başka bir soru ile konumuzu bitirelim. Tabiin vasıtasıyla Müslüman olup birçok hadis rivayet etmiş olan sahabe kimdir? Cevab: Amr b. el-As.⁵¹

SONUÇ

Bilmeceler eşya, insan, hayvan, bitki, doğa ve inanışla ilgili bilgilerin üstü kapalı olarak anlatılması ve onun ne olduğunun düşünülerek bulunmasını hedefleyen çoğu kalıplaşmış sözlerdir. **İstanbul'da bir tane, İzmir'de iki tane, Ankara'da hiç olmayan şey nedir gibi bir soru tarzı, hem heyecan hem de merak uyandırmaktadır.** Eski zamanların en önemli eğlence araçları arasında sayılan bilmece-bulmaca kültürü, **sosyo-kültürel yaşamdaki hızlı değişimler sebebiyle, eğlence araçları büyük ölçüde değişmiş ve nerdeyse bu kültür yok olmak üzeredir. Üzerimize düşen kültürümüze sahip çıkmak ve nesillere bu kültürü tanıtmaktır.**

Arap dilinde Luğaz kültürü bazılarında göre boş iş iken bazıları ise bunu insanın zekâ melekesini geliştiren faydalı bir beyin jimnastiği olarak görmüştür. Mesela el-Mâverdî “*Bu işle uğraşmak, işi gücü olmayan kimselere mahsustur. Bu kişiler, sahip oldukları yetenekleri, hiçbir fayda vermeyecek ve bilgi sağlamayacak işlere sarf ederler. Luğazla uğraşmak, vücudun sahip olduğu sağlığı, akli dumura uğratacak anlamsız bir kavgaya girişmeye benzer. Ayrıca İnsanlar, daha yararlı ve daha hayırlı işlerle uğraşmalıdırlar*”⁵² diyerek lüzumsuz ve faydasız bir ilim dalı olarak gördüğü Luğaz kültürünü ağır eleştirmesine rağmen, toplumun buna ihtiyacının olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

48 - ilk baskısı 1830 yılında Daru'l-Kutubi'l İslami tarafından yapılmış olup, 1937 yılında Paul Barber tarafından el-Mektebetü'l İskenderiyye'de tekrar basılmıştır. Eser ayrıca 1831 yılında Frederic Rosen tarafında İngilizceye tercüme edilerek Londra'da basılmıştır.

49 - Humeş, *Menhecü'l-Elğâz*, s.20. s. 29.

50 - İbn Ğalbûn, “*et-Tuhfe fi 'İlmi'l Mevâris*, Cem'iyetü'd- Da'vâ'l- İslamiyye, Libya 2002.

51 - Amr b. el-As Habeşistan'da Habeş kralı Necâşi'nin önünde Müslüman olduğu için bu tür bir ifade kullanılmıştır.

52 - el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, Bağdat, 1983, s. 62-63.

Luğaz, eski Arap şiir geleneğinde olmayıp, kültür ve refah düzeyinin artmasına paralel olarak sonradan gelişip rağbet görmüş bir eğlence şeklidir. Şairlerden çok âlim ve fakih kişiler şiirlerinde Luğaza yer vermeleri dikkati çekmektedir. Bu kişiler, dinleyenlerin bilgi ve kavrayışlarını sınamanın yanı sıra bir kavramı, bir ismi ya da bir nesneyi kelime oyunları ve ince tasvirlerle ima etme yoluyla kendi becerilerini de ön plana çıkarmaktadırlar. Ancak herkes tarafından cevabı hemen bilinmeyen, insanı düşünmeye sevk ettiği için bir şiirde olması gereken duygu ve heyecandan yoksun olan bu tür şiirlere tekellüf hâkimdir.

KAYNAKÇA

- Abdul Hayy, Kemâl**, *el-Ehâcî ve'l- Elğâzu'l- Edebiyye*, Matbûât Nâdi'l-Edebî, Tâif 1981.
- Alataş, Çetin**, *Abdülğafûr b. Lokman el-Kerderî'nin "Hayretü'l-Fukâha" adlı eserinin tahkik, tercüme ve değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi S.B.E., Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Kayseri 2012.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail**, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1982.
- el-Cerrâ'î, Ebu Bekr b. Zeyd**, *Hilyetu't-Tirâz fi Halli Mesaili'l-Elğâz*, (Thk: Musaid b. Kasım el-Falih), Daru'l-'Asime, Riyad, 1993.
- Halil Nassar, İhab**, *Eseru İstihdami'l- Elğâz fi Tenmiyeti'l-Fikr*, Gazze Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze 2009.
- el-Harîrî, Ebu'l Kasım**, *Elğâzü'l-Harîrî ve Ehâcîhî fi Mâkâmâtihî*, Mektebetu İbni Sîna, Kahire 1988.
- Humeş, Abdülhak**, *Menhecü'l-Elğâz ve Eseruhu 'ala'l-Fıkhî'l İslâmî*, Mecelletu'ş-Şer'iyeye ve'd-Dirasatü'l-İslamiyye, 45. Sayı, Kuveyt 2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, Muhammed**, *Lisânü'l-'Arab*, Dâr-u İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1999.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed ibn Mukrim**, *Muhtasar Târîhi İbn Asâkir*, Daru'l- Fikr, Şam 1988.
- Kehhale, Ömer Rıza**, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Şam 1957-1961.
- el-Mâverdü, Ebu'l-Hasan Ali**, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, Bağdat, 1983.
- Mutçalı, Serdar**, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc**, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk., M.F.Abdülbaki, Dâr İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1956.
- es-Suyuti, Celaleddin**, *et-Tirâz fi'l-Elğâz*, el-Mektebetu'l Ezheriyye li't-Türas, Kahire 2003.
- Toprak, M. Faruk**, *Klâsik Arap şiirinde Luğaz*, Nüşa dergisi, Yıl: I, Sayı: 3, Güz 2001.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ**, *Tâcu'l-'Arûs Şerhu'l-Kâmûs*, Matbaatu Hükümeti Kuveyt, Beyrut 1975.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer**, *el-Fâik fi Ğarîbi'l- Hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Zirikî, Hayreddin**, *A'lâm*, Daru'l- İlm lil Melayin, Beyrut 1997.